

שרה הלמן

מוביליות מעמדית ממוגדרת

בין קולוניאליזם התיישבותי לפטריארכיה

סראב אבורביע־קווידר, זהות מעמדית בהתהוות, פרופסינוליות פלסטיניות בנגב. הוצאת מאגנס, 2017.
190 עמודים.

בספרות הסוציולוגית בת־זמננו מתנהל דיון ער על אודות צמיחתם של מעמדות ביניים חדשים. מאפייניהם מבחינים אותם ממעמד הביניים הקלסי, וכך גם המרחבים הגיאוגרפיים שהם מתפתחים בהם. דיון זה בולט במיוחד לאור מחקרים המצביעים על שקיעת המעמד הבינוני במדינות הליבה של העולם הקפיטליסטי.

הדיון במעמדות הביניים החדשים מתמקד בהרכבם האתני/גזעי ובמכשולים העומדים בפני סובייקטים מוגזעים במסלול המוביליות המעמדית שלהם. במילים אחרות, רכישת השכלה גבוהה, עלייה בהכנסה, ואף דפוסי צריכה חדשים, אינם מוחקים מורשת היסטוריות של אפליית מיעוטים מוגזעים. בברלי סקגס, סוציולוגית בריטית, שואלת בספרה *Class, Self and Culture* כיצד נחרטות בגופים מסוימים ב־זמנית מערכות סימבוליות שונות ואף סותרות. זאת ועוד, היא שואלת כיצד קבוצות אחדות מצליחות לגבור על המסמנים השונים ואילו אחרות לכודות בהם, ועל כן נתקלות במחסומים שונים במוביליות המעמדית. בעוד מרבית המחקרים על אודות מה שמכונה "מעמדות הביניים החדשים" עוסקים בהצטלבות בין מעמד לבין אתניות/גזע (תוך מחיקת המגדר), ספרה של סראב אבורביע־קווידר בוחן כיצד מדיניות של דחיקה, הדרה והגזעה מצד אחד, ומבנה שבטי־

פטריארכלי מן הצד האחר, מכוננים את מרחב ההזדמנויות למוביליות מעמדית עבור נשים פלסטיניות-בדואיות בעלות השכלה גבוהה. הספר עוקב – באמצעות סיפורי חיים – אחר המסלול הלימודי והתעסוקתי של חמישים נשים בדואיות בעלות השכלה גבוהה, המועסקות ביישוביהן, וכן ביישובים יהודיים בנגב (בעיקר בבאר שבע).

בפרק הראשון מוצגת הגישה התיאורטית המנחה את הספר: הגישה המוצלבת התוך-קטגוריאלית, שבוחנת את האופן שבו מבני עוצמה שונים מתלכדים כדי לכוון מיקומים וזהויות של קבוצות מוכפפות. כוחה של הגישה המוצלבת טמון בחשיפת האופן שבו מצטלבים מבני עוצמה כדי לכוון מיקומים שונים בקטגוריות שנתפסות הומוגניות. אומנם המחקר מונחה על-ידי גישה מוצלבת תוך-קטגוריאלית, אולם אי-אפשר לדון בה ללא התייחסות למבנים המוסדיים המכוננים את השוליות המרובה של נשים פלסטיניות-בדואיות.

לשם כך, הפרק השני בספר, "פוליטיקה דה-מעמדית: בין כיבוש קולוניאלי לאזרחות קולוניאלית", דן בקולוניאליזם ההתיישבותי האופייני לישראל בהקשר של הקולוניאליזם בחברות במזרח התיכון. הקולוניאליזם אכן עיצב מחדש מבנים מעמדיים בחברות אלו, אולם היות הקולוניאליזם ההתיישבותי בישראל פרויקט דינמי ומתמשך היה מחייב דיון מעמיק ומעודן יותר באופן שהוא מעצב את המיקום המעמדי של הפלסטינים אזרחי ישראל בכלל, ושל הקהילה הבדואית בנגב בפרט. לטעמי, עדיף היה למקד את המבט במה שמכונה אזרחות קולוניאלית התיישבותית ובאופן שבו עיצבה, ועודנה מעצבת, מיקומים מעמדיים, כציר מרכזי המנחה את הפרק. זאת ועוד, מחקרים על מעמדות הביניים החדשים בחברות פוסט-קולוניאליות מצביעים על כך שמעמדות דוגמת הנשים הפרופסיונליות הפלסטיניות-בדואיות שונות בהותם ממעמדות ביניים שעוצבו במסגרת הסדר הקולוניאלי, ועל כך נדרש מבט מעודן יותר, המבחין בין דפוסים שונים של קולוניאליזם והאופן שבו הם מעצבים את המבנה המעמדי של החברה הילידית.

הפרק השלישי, "בחירת מקצוע בחברה הבדואית, שעתוק אתני ומגדרי", פורש את חוויית המוביליות המעמדית, שתחילתה עם בחירת תחום הלימודים. מרחב הבחירה, המעוצב על-ידי אילוצים מרובים – כגון החשיפה המוגבלת למודלים תעסוקתיים מגוונים; הנחשלות של מערכת החינוך הבדואית, שלא מקנה כישורים להתמודדות עם מבחני הכניסה להשכלה הגבוהה; המגבלות שמטילה המשפחה על הלומדות; וההכרח ללמוד כדי להימנע מנישואין מייד אחרי סיום בית הספר התיכון – מתעל את הנשים הצעירות למקצוע ההוראה, שכן הוא מאפשר השכלה גבוהה ללא ערעור על הסדר המגדרי. עם זאת,

לא כל הנשים בוחרות בהוראה: חלקן פונה למקצועות מגוונים דוגמת עבודה סוציאלית, סיעוד, עריכת דין, ומקצתן עובדות בסקטור הציבורי היהודי.

זהו נושאו של הפרק הרביעי בספר, "בין קנסות לבין דפוסי התנגדות", שבו חושפת אבורביע קווידר כיצד מצטלבות המערכות הסימבוליות כדי לקבץ את זהותן של המרואיינות כבדואיות, תוך מחיקת זהותן וסמכותן הפרופסיונליות. הקיבוע בא לידי ביטוי בעוינות ובחשדנות בעיתות של מתח בטחוני, ובחיי היום-יום במקומות העבודה. המרואיינות מדווחות על חסימת קידום, על יחס פטרוני מצד הממונים, או לחילופין על תחושתן שעליהן להוכיח את עצמן כל הזמן, על עוינות כלפי כיסוי הראש והדיבור בערבית. כל אלו מתלכדים לתחושה של זרות. אבורביע קווידר טוענת כי לעיתים קרובות הדיכוי במקום העבודה הוא השתקפות של הדיכוי המגדרי במקומות היישוב הבדואיים. לחצים צולבים – מצד אחד מחיקת הזהות המקצועית, ומן הצד האחר לחצים משפחתיים שבטיים – מְצַרִים את ההזדמנויות התעסוקתיות של נשים פרופסיונליות, ומביאים אותן למאבק יום-יומי במקומות עבודה בקרב יהודים, ואל מול גברים בדואים אשר משקיפים עליהן במונחים מגדריים בלבד, ולא כסמכות פרופסיונלית. נשים פרופסיונליות בדואיות מעידות כי חסם נוסף לתפקודן הפרופסיונלי הוא הקוד השבטי. עובדות סוציאליות, עורכות דין, מורות ורופאות, נתקלות במהלך עבודתן בפגיעות בנשים ובילדים. אולם בבואן להפעיל את הקוד הפרופסיונלי הן נתקלות בקוד השבטי אשר אוסר עליהן להתערב בענייניו של שבט אחר. ההתנגשות מציבה דילמה קשה עבור אישה פרופסיונלית בדואית, ועליה לבחור בין נאמנות לשבט או למקצוע, תוך פגיעה כפולה: בהפרת הנורמות המקצועיות ובפגיעה במטופלים ובמטופלות. למרות האילוצים שלחצים מוצלבים כופים על המרואיינות, עולים מהן קולות של סוכנות, של אסטרטגיות התמודדות, ושל מודעות ברורה לאלומות הסימבולית המופעלת עליהן. פרק זה מרכזי, ולטעמי הוא החשוב ביותר בספר. הוא עשיר, מפורט, ועומד על מופעים שונים ומגוונים של שליטה ושל התנגדות ללחצים הצולבים המעצבים את המוביליות המעמדית של פרופסיונליות בדואיות. יתר על כן, פרק זה הוא תרומה מרכזית להבנת הגורמים המסייעים להתפתחות מודעות מעמדית.

החתירה למוביליות מעמדית בקרב נשים פרופסיונליות בכלל ובקרב נשים מוגזעות בפרט, אינה פטורה מן המאבק היומיומי באיזון בין משפחה לעבודה. הפרק החמישי, "בין הפרטי לציבורי", חושף את האופן שבו מוביליות מעמדית כרוכה במאבק יומיומי בהסדרים פטריארכליים ובחלוקת העבודה המגדרית במסגרת המשפחה. מראיונות עולה כי חלק מרכזי של הסוכנות בקרב המרואיינות הוא שינוי חלוקת העבודה במסגרת המשפחה.

עם זאת, מאמצי השינוי במסגרת המשפחה לא תמיד צולחים, ולצד זאת קיימת מודעות חריפה למחיר שגובה מהן הוויתור על חלוקת עבודה שוויונית יותר.

הפרק השישי, "המקצוע הוא זירה לאתגור יחסים אתניים ומגדריים", עוסק בהשלכות של המוביליות המקצועית ובשינוי המעמדי על היחסים החברתיים – הן במישור הפרטי הן בזה הציבורי. מוביליות מעמדית-מקצועית מהווה מנוף למספר תהליכים חשובים: היא מחוללת תהליכי אינדיבידואליזציה בזהותן של הנשים, אך זו אינה באה על חשבון טשטוש ההשתייכות הקהילתית, ומותירה מאבקים עיקשים לשינוי חברתי במישור הציבורי, וכן הקהילתי.

זהו ספר חשוב, השופך אור על ההווה והחוויה של קטגוריה שנעלמה מעיני חוקרים וחוקרות העוסקים במעמד הבינוני החדש בישראל, בכך שהוא מאיר את האופן שזהות ומודעות מעמדית נוצרות. הוא מצביע על כך שמיקום מבני בחלוקת העבודה החברתית, כפי שהוא נמדד על-ידי עיסוק פרופסיונלי, אינו מעיד על התהוות מודעות מעמדית. התהוות של זהות מעמדית היא פועל יוצא של אינטראקציה עם קבוצות שונות, וגם עם אילוצים והזדמנויות. במקרה של הנשים הפרופסיונליות הפלסטיניות-הבדואיות, המודעות והזהות המעמדיות מתהוות במסגרת מאבק יומיומי עם האילוצים שמשטר קולוניאלי התיישבותי וחברה פטריארכלית מציבים בפניהן. ספר זה הציב את המעמד ואת המוביליות המעמדית כציר מרכזי לדיון על אודות נשים פרופסיונליות בדואיות. עם זאת, הדיון התיאורטי במעמד, בהצטלבות בין מעמד למגדר, ובעיקר בצמיחה של מעמדות ביניים חדשים בחברות פוסט-קולוניאליות ובאלו אשר בהן קו הצבע (the color line) הוא חלק מרכזי בדינמיקה של המוסדות השונים – נפקד מהדיון.

פרופ' שרה הלמן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

דוא"ל: sarith@bgu.ac.il